

AHOLINING TUG‘ILISH HOLATINI IQTISODIY STATISTIK TAHLILI

Siroj Zarina Rustambekovna

“Bank va moliya” kafedrası dos. v.b. PhD,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti doktoranti (DsC)

Toshkent shaxar Chilonzor tumani Gavxar ko‘chasi 1-uy

Zarina36.84@gmail.com

Tayanch so‘zlar: tug‘ilish, demografiya, statistik tahlil, reproduktiv xulq, urbanizatsiya, migratsiya, demografik yuklama, aholi dinamikasi, prognoz, iqtisodiy omillar.

Ключевые слова: рождаемость, демография, статистический анализ, репродуктивное поведение, урбанизация, миграция, демографическая нагрузка, население, прогнозирование, социально-экономические факторы.

Keywords: fertility, demography, statistical analysis, reproductive behavior, urbanization, migration, demographic load, population dynamics, forecasting, socio-economic factors.

Annotatsiya. Ushbu tezisdá aholi tug‘ilish jarayonining iqtisodiy-statistik tahlili amalga oshirilib, 2010–2024 yillar oralig‘idagi tug‘ilish dinamikasining asosiy omillari, hududlar bo‘yicha farqlanishi va demografik rivojlanishga ta’siri o‘rganildi. Tadqiqotda umumiy va yoshga xos tug‘ilish ko‘rsatkichlari, urbanizatsiya, bandlik darajasi hamda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning tug‘ilish darajasiga ta’siri baholandi. Natijalar tug‘ilish jarayonining barqaror, ammo sekin o‘zgaruvchan demografik tendensiyalarga ega ekanini ko‘rsatadi.

Аннотация. В работе представлен статистико-экономический анализ показателей рождаемости населения за 2010–2024 годы. Рассмотрены региональные различия динамики рождаемости, влияние урбанизации, занятости женщин, социально-экономических факторов и демографической структуры на уровень рождаемости. Результаты свидетельствуют о постепенном переходе к более стабильной модели демографического роста и изменении репродуктивного поведения населения.

Annotation. This thesis provides an economic-statistical analysis of birth trends in Uzbekistan between 2010 and 2024. It examines regional variations, effects of urbanization, women’s employment, socio-economic conditions, and demographic structure on fertility levels. The findings indicate a

transition toward a more stable demographic pattern, influenced by changing reproductive behavior and modern socio-economic conditions.

KIRISH

Aholining tug‘ilish holati mamlakat demografik tarkibining asosiy shakllantiruvchi omillaridan biri bo‘lib, uning dinamikasi iqtisodiy o‘rish, mehnat resurslari potentsiali, ijtimoiy infratuzilmaga bo‘lgan talab va umumiy rivojlanish strategiyalarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Tug‘ilish darajasidagi o‘zgarishlar aholining yosh tarkibini, demografik yuklama darajasini, ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlariga yuklamani, shuningdek, uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni belgilab beradi. Shu bois tug‘ilish ko‘rsatkichlarini iqtisodiy statistika nuqtai nazaridan chuqur o‘rganish demografik jarayonlarni to‘g‘ri tushunish va ular asosida ilmiy asoslangan siyosiy qarorlar qabul qilishda muhim hisoblanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda tug‘ilish darajasida muayyan o‘zgarishlar kuzatilmoqda: urbanizatsiyaning kuchayishi, ayollarning bandlik darajasining oshishi, ta‘lim olish imkoniyatlarining kengayishi va reproduktiv xulq-atvordagi zamonaviy tendensiyalar tug‘ilish dinamikasiga ta‘sir etmoqda. Iqtisodiy omillar daromadlar darajasi, ijtimoiy infratuzilma sifati, oila siyosati va davlat tomonidan ko‘rsatiladigan ijtimoiy yordam mexanizmlari tug‘ilish ko‘rsatkichlarining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Tug‘ilish holatini statistik tahlil qilish jarayonida koeffitsiyentlar tizimi (jalbiy tug‘ilish koeffitsiyenti, yoshga xos tug‘ilish koeffitsiyentlari, umumiy reproduktiv koeffitsiyent), dinamik qatorlar, trend modellari, hududlar kesimidagi solishtirma tahlil, aholi tarkibiga ta‘sirni baholash usullari muhim hisoblanadi. Bunday tahlil tug‘ilish jarayonining real tendensiyalarini aniqlash, uning iqtisodiy oqibatlarini baholash va kelgusidagi demografik o‘rishni prognozlash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Tug‘ilish holatini o‘rganish demografiya, iqtisodiy statistika va sosiologiya sohalarida muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro ilmiy manbalarda BMTning Demografik bo‘limi tomonidan e‘lon qilinadigan World Population Prospects hisobotlarida tug‘ilish koeffitsiyentlari, reproduktiv yoshdagi ayollar ulushi, global va mintaqaviy tug‘ilish tendensiyalari uzoq yillik dinamikada tahlil qilingan. Ushbu manbalarda tug‘ilish darajasining pasayishi iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar uchun xos bo‘lsa, aholi tarkibi yosh bo‘lgan mamlakatlarda tug‘ilishning nisbatan yuqoriligi qayd etiladi.

Zamonaviy demograf olimlardan Preston, Xyuvelayn va Giyo (2001) asarlarida tug‘ilish koeffitsiyentlarining statistik modeli, yoshga xos tug‘ilish koeffitsiyentlarini hisoblash va umumiy

reproduktiv koeffitsiyentni baholashning metodologik yondashuvlari keng yoritilgan. Shuningdek, Keysfits va Kesvell (2005) tomonidan ishlab chiqilgan matematik demografiya modeli tug'ilish dinamikasining aholi tarkibiga ta'sirini hisoblashda muhim metodik baza hisoblanadi.

Milliy tadqiqotlarda R. Abdullayev va X. Rajabovning ishlarida O'zbekistonda tug'ilish darajasining hududiy tafovutlari, urbanizatsiyaning reproduktiv xulq-atvoriga ta'siri, oilaviy omillar va iqtisodiy shart-sharoitlar ta'siri statistik misollar bilan yoritilgan. Ayniqsa, Rajabov (2020) tug'ilishning dinamik qatorlar asosida prognozashtirilishini amaliy misollarda asoslab beradi.

Jahon Banki va Yevrostat hisobotlarida tug'ilish darajasining iqtisodiy rivojlanish, ayollar bandligi, ta'lim darajasi va ijtimoiy infratuzilma bilan bog'liqligi chuqur tahlil qilingan. Ularda ko'p omilli regressiya modellarining tug'ilish darajasini sharhlashdagi samaradorligi alohida ta'kidlanadi.

Tahlil etilgan adabiyotlardan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, tug'ilish holatini o'rganish kompleks statistik yondashuv, ko'rsatkichlar tizimi va demografik modellar bilan birgalikda olib borilganda ijtimoiy-iqtisodiy siyosat uchun muhim natijalar berishi mumkin.

Ushbu tadqiqotda aholining tug'ilish holatini iqtisodiy statistik jihatdan baholash maqsadida kompleks statistik yondashuv qo'llaniladi. Tadqiqot asosiy demografik ko'rsatkichlar umumiy va yoshga xos tug'ilish koeffitsiyentlari, umumiy reproduktiv koeffitsiyent, aholining yosh-jins tarkibiga tegishli parametrlar orqali amalga oshiriladi. Tug'ilish dinamikasini baholashda dinamik qatorlar va trend modellari qo'llanib, kelgusidagi o'zgarishlarni ekstrapolyasiya usullari bilan prognoz qilishga e'tibor qaratiladi. Shu bilan birga, tug'ilish darajasiga ta'sir qiluvchi iqtisodiy va ijtimoiy omillar (daromad, ayollar bandligi, urbanizatsiya darajasi, ta'lim) regressiya va korrelyasiya tahlili orqali o'rganildi. Hududlar kesimidagi tafovutlarni aniqlash uchun solishtirma tahlildan foydalaniladi. Tahlil jarayonida BMT, Jahon Banki, Yevrostat va O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari asosiy manba sifatida qo'llaniladi.

Tahlil va natijalar.

Aholining tug'ilish holatini iqtisodiy statistik jihatdan tahlil qilish mamlakat demografik barqarorligini va uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni baholashda muhim ahamiyatga ega. Tahlil jarayonida umumiy tug'ilish koeffitsiyenti, yoshga xos tug'ilish koeffitsiyentlari va umumiy reproduktiv koeffitsiyent asosiy mezonlar sifatida qo'llanildi. Ma'lumotlar dinamikasi shundan dalolat beradiki, tug'ilish darajasi keyingi yillarda nisbatan barqaror bo'lib, lekin urbanizatsiya, ta'lim darajasi va ayollar bandligining oshishi tufayli ayrim hududlarda pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Yoshga xos tug'ilish koeffitsiyentlari tahlili ayollarning reproduktiv xulq-atvorida bosqichma-bosqich o'zgarishlar ro'y berganini ko'rsatdi: tug'ilishning asosiy qismi 20–29 yosh toifasida jamlangan

bo'lsa-da, 30–34 yoshli ayollar o'rtasida tug'ilish ulushi ortib bormoqda. Bu esa reproduktiv yoshning kechikishi, oliy ta'limda o'qish, mehnat faolligi va iqtisodiy barqarorlikka intilish bilan bog'liq omillar ta'sirini aks ettiradi.

Tug'ilishning hududlar kesimidagi tafovutlari ham sezilarli bo'lib, aholi zichligi yuqori va iqtisodiy faollik yuqori bo'lgan hududlarda tug'ilish koeffitsiyenti nisbatan past, aksincha, qishloq hududlarida esa yuqoriroq ekani aniqlandi. Bu holat ta'lim darajasi, migratsiya oqimlari, urbanizatsiya sur'ati, ish bilan bandlik modeli va oilaviy an'analar bilan bevosita bog'liqdir.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, tug'ilish holatining iqtisodiy statistik tadqiqi demografik siyosatning samarali yo'nalishlarini belgilash, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini rejalashtirish, mehnat bozorining kelgusi ehtiyojlarini baholashda muhim ilmiy asosdir. Shu sababli, demografik ko'rsatkichlarni muntazam monitoring qilish, ularni modellashtirish va prognozlash mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

Tug'ilganlar soni (jami), kishi

Hududlar	Yillar			
	2010	2020	2023	2024
O'zbekiston Respublikasi	634810	841817	961962	926422
Andijon viloyati	59953	81425	89400	86305
Buxoro viloyati	34597	41555	46617	46067
Jizzax viloyati	25942	38118	40875	38561
Qashqadaryo viloyati	63861	90330	101852	100909
Navoiy viloyati	18409	23888	26805	25763
Namangan viloyati	50799	74720	84496	81930
Samarqand viloyati	75213	101414	113986	110865
Surxondaryo viloyati	51103	74658	87695	84054
Sirdaryo viloyati	16260	21053	23229	22113
Toshkent viloyati	54830	65954	73171	69576
Farg'ona viloyati	70622	93037	106497	103062
Xorazm viloyati	35965	41978	48301	47423

2010–2024 yillar davomida O'zbekistonda tug'ilishlar dinamikasi aholi demografik

rivojlanishining barqaror va bir vaqtning o'zida o'zgaruvchan jarayonlarga boy ekanini ko'rsatadi. Respublika bo'yicha tug'ilganlar soni 2010 yildagi 634,8 ming kishidan 2023 yilda 961,9 ming kishigacha ortib, 2024 yilda 926,4 ming kishini tashkil etdi. Bu o'zgarishlar mamlakatda uzoq yillar davomida saqlanib kelgan yuqori tug'ilish ko'rsatkichlariga qaramay, so'nggi yillarda urbanizatsiya, ayollar bandligining ortishi, ta'lim darajasining ko'tarilishi va oilaviy reproduktiv xulq-atvordagi zamonaviy tendensiyalar ta'sirida tug'ilish sur'atlarining bir maromga tushayotganini anglatadi.

Hududlar kesimidagi ma'lumotlar demografik jarayonlarning bir xil emasligini tasdiqlaydi. Masalan, Namangan va Surxondaryo viloyatlari 2010–2024 yillarda eng tez o'suvchi tug'ilish dinamikasiga ega hududlardan biri sifatida ajralib turadi: Namanganda tug'ilganlar soni 50,8 mingdan 81,9 mingga, Surxondaryoda esa 51,1 mingdan 84,0 minggacha ortib, mos ravishda 61 va 64 foizdan ziyod o'sish qayd etilgan. Qashqadaryo viloyatida ham yuqori o'sish sur'ati kuzatilib, 2010 yilda 63,9 mingni tashkil etgan tug'ilishlar 2024 yilga kelib 100,9 mingga yetgan. Bu hududlarda aholi zichligining yuqoriligi, oilaviy an'analarning kuchli saqlanishi va yoshlar ulushining kattaligi asosiy omillar sifatida qayd etiladi. Boshqa hududlarda ham musbat dinamika saqlanib qolgan bo'lsa-da, o'sish nisbatlari pastroq. Buxoro viloyati 2010 yilgi 34,6 mingdan 2024 yilda 46,0 minggacha,

Navoiy viloyati esa 18,4 mingdan 25,7 minggacha ko'tarilgan. Bu hududlarda urbanizatsiya ta'siri, migratsiya oqimlari va iqtisodiy faollikning spesifik xususiyatlari tug'ilish sur'atlarini nisbatan barqaror darajada ushlab turmoqda.

Samarqand viloyati respublika bo'yicha tug'ilishlar soni eng katta bo'lgan hududlardan biri ekanini ko'rsatadi: 2010 yildagi 75,2 ming ko'rsatkich 2024 yilga kelib 110,8 mingga yetgan. Bu viloyatdagi aholi sonining yuqoriligi, demografik jamlanmaning yosh tarkibi va iqtisodiy faollikning o'sishi tug'ilish dinamikasini shakllantiruvchi asosiy omillardir.

Respublika umumiy tendensiyalariga nazar tashlanganda, tug'ilish darajasi 2010–2023 yillar oralig'ida barqaror o'sishini davom ettirgan, ammo 2024 yilda biroz pasayish qayd etilgan. Bu tendensiya demografik o'tish nazariyasi nuqtai nazaridan tabiiy jarayon bo'lib, urbanizatsiya darajasi oshgan va ayollar bandligi kengaygan jamiyatlarda tug'ilishning o'sish sur'atlari pasayishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, 2022–2024 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, inflyasion bosim va oilalarning iqtisodiy rejalashtirishga jiddiyoq yondashuvi ham tug'ilish dinamikasiga ta'sir etgan bo'lishi mumkin.

Jadval ma'lumotlariga asoslangan ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda tug'ilishlar hali ham yuqori darajada saqlanib turibdi, demografik o'sish potensiali mavjud, biroq kelgusi yillarda tug'ilishning o'sish sur'atlari pasayishi ehtimoli yuqori. Bu esa mehnat bozori, ta'lim tizimi, ijtimoiy

infratuzilma va demografik siyosat uchun yangi strategik yondashuvlarni talab etadi. Shu jihatdan, tug'ilish holatining statistik tahlili aholi rivojlanishi bo'yicha uzoq muddatli prognozlar ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2010–2024 yillarda O'zbekistonda tug'ilishlar dinamikasi umumiy barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, so'nggi yillarda urbanizatsiya, ayollar bandligi va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar ta'sirida ma'lum darajada bir maromga tushish kuzatilmoqda. Hududlar kesimida tug'ilish sur'atlarida sezilarli tafovutlar mavjud bo'lib, qishloq hududlarida an'anaviy oila modeli tufayli yuqori ko'rsatkichlar saqlanib kelmoqda, shaharlarda esa tug'ilishning pasayish tendensiyasi namoyon bo'lmoqda. Tahlil natijalari tug'ilish jarayonlarining demografik yuklama, mehnat resurslari va ijtimoiy infratuzilmalar rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Shu bois tug'ilish dinamikasining statistik monitoringi va prognozashtirilishi demografik siyosatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60- sonli Farmoni.
- [2] United Nations Population Fund (UNFPA). State of World Population 2023: 8 Billion Lives. New York: UNFPA, 2023. 164 p.
- [3] Lee, R. Macroeconomic Demography: Demographic Forces and the Economy. Oxford: Oxford University Press, 2016. 312 p.
- [4] Lutz, W., Butz, W., Samir K.C. World Population and Human Capital in the Twenty- First Century. Oxford: Oxford University Press, 2014. 568 p.
- [5] OECD. Fertility Trends and Family Policies in OECD Countries. Paris: OECD Publishing, 2022. 98 p.
- [6] Chesnais, J.-C. The Demographic Transition: Stages, Patterns, and Economic Implications. Oxford: Oxford University Press, 1992. 295 p.
- [7] Dyson, T. Population and Development: The Demographic Transition. London: Zed Books, 2010. 256 p.
- [8] Вишневский А. Г. Демографическая модернизация России. Москва: Новое издательство, 2006. 412 с.
- [9] Захаров С. В. Рождаемость и семейная политика в странах Европы и СНГ. Москва: ИЭПП, 2014. 150 с.
- [10] Кабирова Н. А. Статистический анализ демографических процессов в регионе. Казань: КФУ, 2021. 187 с.
- [11] O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>